

5.2024

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Τι πιστεύουν οι Έλληνες 2024 – Οι ιδεολογικές ταυτότητες

Γεράσιμος Μοσχονάς

Καθηγητής Συγκριτικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μάιος 2024

VERSION 21.05.2024

Περιεχόμενα

Ευρετήριο Διαγραμμάτων & Πινάκων.....	3
Οι ιδεολογικές ταυτότητες μέσα από τις επιλογές της ελληνικής κοινής γνώμης.....	4
Μεγάλη εικόνα 1: σταθερότητα, ισχυροποίηση των ισχυρών.....	6
Μεγάλη εικόνα 2: το ιδεολογικό κέντρο βάρους κλίνει προς την κεντροαριστερά/αριστερά.....	7
Οι ιδεολογικοί όροι-ταυτότητες	11
Οι σοσιαλισμοί: σημασιодότηση.....	11
Οι φιλελευθερισμοί.....	14
Ιδεολογικές ταυτότητες και εκλογικά σώματα	17
Συμπεράσματα.....	20

Ευρετήριο Διαγραμμάτων & Πινάκων

Διάγραμμα 1.	Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγαγε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (Ιδεολογικοί χαρακτηρισμοί - 2024).....	6
Πίνακας 1.	Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγατε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (% , διαχρονικά στοιχεία)	7
Πίνακας 2.	Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγατε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (% , κατάταξη ανά ευρεία «παράταξη»)	9
Πίνακας 3.	Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμού θα λέγατε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (%).....	17

Οι ιδεολογικές ταυτότητες μέσα από τις επιλογές της ελληνικής κοινής γνώμης

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960, πολιτικοί επιστήμονες στις ΗΠΑ παρατήρησαν ότι οι πολίτες δεν διακρίνονταν από συστήματα απόψεων και αξιών με εσωτερική συνοχή και ότι, επιπλέον, σημαντικός αριθμός τους έτεινε να αλλάζει προτιμήσεις με το πέρασμα του χρόνου. Εντούτοις, σε αντίθεση με την αστάθεια των ατομικών γνώμων, η κοινή γνώμη συνολικά (aggregate level) υπήρξε ιδιαίτερα σταθερή στις απόψεις και αξίες που υποστηρίζει.¹ Η διάκριση μεταξύ «micro public opinion» και «macro public opinion» συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με τη διάκριση μεταξύ «μικρο-αστάθειας» και «μακρο-σταθερότητας» της κοινής γνώμης.²

Το 2015 είχα τη τιμή να είμαι ο επιστημονικός σύμβουλος της πρώτης διεξαγωγής της έρευνας «Τι πιστεύουν οι Έλληνες». Τότε, αναλύοντας τη δυναμική των οικονομικών προτιμήσεων και οικονομικών αξιών των πολιτών, έγραφα ότι «η μεγάλη οικονομική κρίση της περιόδου 2010-15 δεν ανέτρεψε τις τάσεις της προηγούμενης δεκαετίας και δεν οδήγησε σε ανατροπές είτε προς τη μία (νεοφιλελεύθερη) είτε προς την άλλη (σοσιαλδημοκρατική ή κρατικιστική) κατεύθυνση. Η ριζοσπαστικοποίηση των πολιτικών - κομματικών επιλογών των εκλογέων δεν συνοδεύτηκε από ριζοσπαστικοποίηση των οικονομικών προτιμήσεων».³ Η πρώτη, συνεπώς, έρευνα της διαΝΕΟσις, η οποία διεξήχθη σε μια στιγμή βαθιάς οικονομικής κρίσης και μεγάλης πολιτικής αλλαγής, είχε καταγράψει δύο τάσεις: αφενός, τη σχετική σταθερότητα των οικονομικών αντιλήψεων και αξιακών επιλογών των Ελλήνων πολιτών και, αφετέρου, τη σχετική αυτονομία του «κόσμου των ιδεών» από την πολιτική σφαίρα.⁴ Συγχρόνως, εντούτοις, είχε τεκμηριώσει σημαντικές αλλαγές στις γνώμες που αφορούσαν την ΕΕ και τις πολιτικές της.

¹ Freeland, E. P. (2015). Public Opinion, Social Attitudes. in J. D. Wright, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier Ltd, 2nd Edition.

² Για τη διάκριση βλ. Druckman, J. N. και Leeper, T. J. (2012). Is Public Opinion Stable? Resolving the Micro/Macro Disconnect in Studies of Public Opinion, *Daedalus*.

³ Μοσχονάς, Γ. (2016). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες - Ένας αξιακός χάρτης της ελληνικής κοινωνίας: Κεντρικά ευρήματα, συμπεράσματα και σύνοψη*. Αθήνα, διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2016/02/ti-pisteuoun-oi-ellines-enas-aksiakos-xartis-tis-ellinikis-koinonias/>

⁴ Ο.π.

Από τα πλούσια ευρήματα του «Τι πιστεύουν οι Έλληνες 2024» και, ειδικά, από τα ευρήματα του τρίτου μέρους της έρευνας, το σχόλιο που ακολουθεί θα εστιάσει στην επιρροή των πολιτικών ιδεολογιών και στην εξέλιξή της κατά την περίοδο 2016-2024. Η ερώτηση του Διαγράμματος 1, η οποία αφορά στους «ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς που ταιριάζουν περισσότερο» στους ερωτώμενους, θα αποτελέσει το επίκεντρο της ανάλυσης. Η χρήση ιδεολογικών-πολιτικών κατηγοριών (όπως φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, κομμουνισμός κ.ά.), οι οποίες περιγράφουν λίγο ή πολύ δομημένα ιδεολογικά-πολιτικά ρεύματα –και, άρα, η χρήση κατηγοριών λιγότερο «ευαίσθητων» στις πολλές διακυμάνσεις της συγκυρίας και του πολιτικού ανταγωνισμού– επιτρέπει την καλύτερη παρακολούθηση και αξιολόγηση της «μέσης διάρκειας».

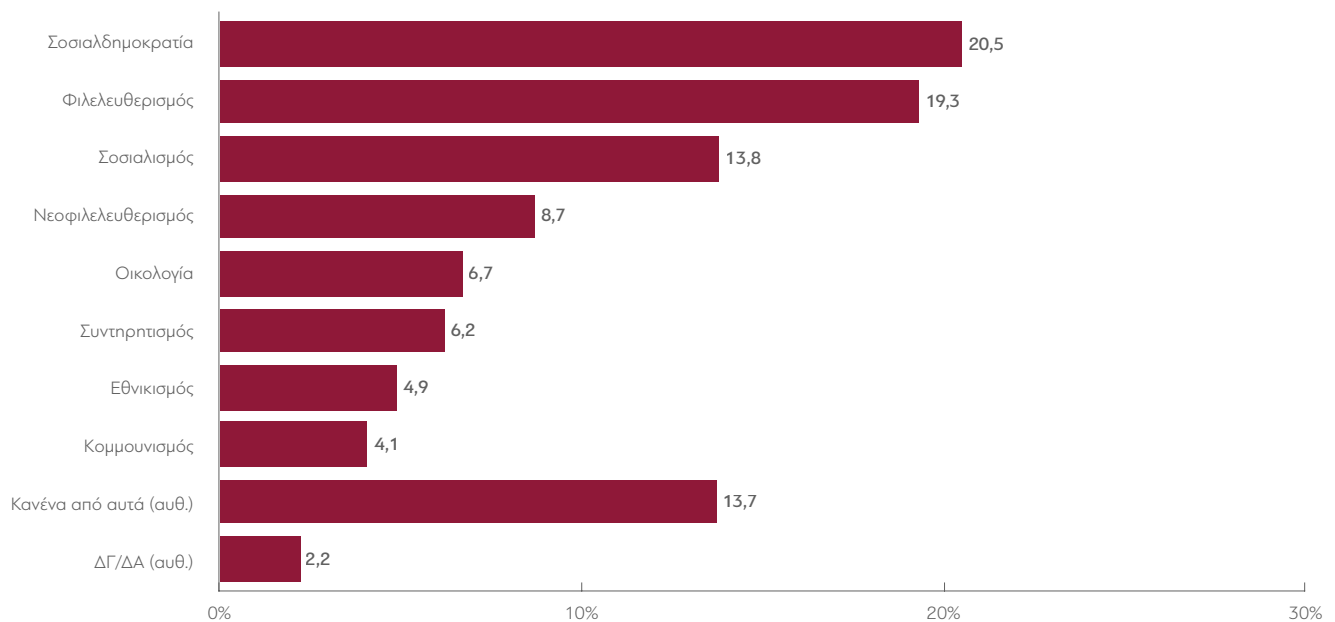
Η ανάλυση θα εστιάσει σε τέσσερα ερωτήματα.

- 1)** Εννέα περίπου χρόνια μετά την πρώτη εμφάνιση του «Τι πιστεύουν οι Έλληνες», ποιες είναι οι τάσεις του παρόντος χρόνου και πώς εντάσσονται στη μακρά εικόνα της περιόδου 2016-2024; Η έρευνα της διαNEOσας δείχνει «μακρο-σταθερότητα» ή, αντιθέτως, «μακρο-αστάθεια»; Ποια είναι η βαριά τάση;
- 2)** Το ιδεολογικό κέντρο βάρους της ελληνικής κοινωνίας κλίνει προς τις ιδέες της ευρύτερης κεντροαριστεράς/αριστεράς ή προς αυτές της ευρύτερης κεντροδεξιάς/δεξιάς;
- 3)** Ειδικότερα, ποιο είναι το εμπειρικό περιεχόμενο των ιδεολογικών όρων που χρησιμοποιούνται στην έρευνα, όπως αυτό το περιεχόμενο εμμέσως προκύπτει από το προφίλ (πολιτικο-ιδεολογικό και δημογραφικό) των ομάδων που τους επιλέγουν ως δείκτες της δικής τους ταυτότητας; Η έμφαση, λόγω περιορισμένου χώρου αλλά και για λόγους στατιστικής ασφάλειας που συνδέεται με το μέγεθος του δείγματος, θα δοθεί στα τέσσερα ισχυρότερα ιδεολογικά ρεύματα: τη σοσιαλδημοκρατία, τον φιλελευθερισμό, τον σοσιαλισμό και τον νεοφιλελευθερισμό.
- 4)** Τέλος, με βάση τα προηγούμενα, ποια είναι η ιδεολογική ακτινογραφία των επιμέρους εκλογικών σωμάτων και ποια είναι η εικόνα των κομμάτων με κριτήριο τις ιδεολογικές «ταυτότητες» που επιλέγουν οι εκλογείς τους;

Μεγάλη εικόνα 1: σταθερότητα, ισχυροποίηση των ισχυρών

Σε ό,τι αφορά τους ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς που «ταιριάζουν περισσότερο» στους συμμετέχοντες στην έρευνα (Διάγραμμα 1), η σοσιαλδημοκρατία (20,5%), ο φιλελευθερισμός (19,3%) και ο σοσιαλισμός (13,8%) συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά. Αποτελούν τα τρία ισχυρότερα ρεύματα. Ακολουθούν, τοποθετούμενοι σε μια ζώνη επιρροής αρκετά χαμηλότερη των τριών ισχυρών, ο νεοφιλελευθερισμός (8,7%), η οικολογία (6,7%), ο συντηρητισμός (6,2%), ο εθνικισμός (4,9%) και ο κομμουνισμός (4,1%).

Διάγραμμα 1. Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγαγε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (Ιδεολογικοί χαρακτηρισμοί - 2024)

Ο Πίνακας 1 εστιάζει στη μέση διάρκεια. Περιγράφει τις κεντρικές ιδεολογικές και πολιτικές ταυτότητες του ελληνικού πληθυσμού από το 2016 μέχρι και το 2024. Τα δεδομένα δείχνουν σταθερότητα. Και, μάλιστα, ισχυρή σταθερότητα. Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι η κατανομή των προτιμήσεων παρά τις επιμέρους, όχι ασήμαντες, διακυμάνσεις, παραμένει σήμερα σχεδόν ταυτόσημη με εκείνη του 2016. Η συνέχεια, συνεπώς, στις προτιμήσεις δίνει τον τόνο –και αυτό παρά τα ισχυρά γεγονότα της περιόδου 2016-2024, παρά, επίσης, τις ανατροπές και την αυξημένη κατάτμηση του κομματικού ανταγωνισμού κατά την ίδια περίοδο. Η διαχρονική σταθερότητα των κεντρικών ιδεολογικών και πολιτικών ταυτοτήτων του ελληνικού πληθυσμού συνιστά μείζον εύρημα του «Τι πιστεύουν οι Έλληνες».

Πίνακας 1. Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγατε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (% διαχρονικά στοιχεία)

	Φεβρουάριος 2024	Φεβρουάριος 2022	Δεκέμβριος 2019	Ιανουάριος 2018	Δεκέμβριος 2016
Σοσιαλδημοκρατία	20,5	14,1	17,7	13,4	19,7
Φιλελευθερισμός	19,3	18,9	19,2	19	17,9
Σοσιαλισμός	13,8	12,1	11,8	11,2	12,7
Νεοφιλελευθερισμός	8,7	6,7	4,8	8,2	9,6
Οικολογία	6,7	7,5	11,8	9,6	8,1
Συντηρητισμός	6,2	6,3	8	9,3	5,6
Εθνικισμός	4,9	5,7	7,6	9,8	8,3
Κομμουνισμός	4,1	3,3	4,4	4,2	5,6
Κανένα από αυτά (αυθ.)	13,7	17	12,2	12,2	9,7
ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	2,2	8,4	2,5	3,1	2,9

Ειδικότερα, η κατάταξη των τριών ισχυρότερων ρευμάτων είναι ακριβώς ίδια: η σοσιαλδημοκρατία, ο φιλελευθερισμός, ο σοσιαλισμός προηγούνται, καταλαμβάνοντας ακριβώς την ίδια θέση με εκείνη του 2016. Η κατάταξη ισχύος των λιγότερο ισχυρών ρευμάτων έχει ελαφρά τροποποιηθεί, κυρίως λόγω της σημαντικής υποχώρησης του εθνικισμού (από την πέμπτη θέση το 2016 στην έβδομη σήμερα). Ωστόσο, η «αλλαγή στη σειρά» των μικρότερων ρευμάτων δε δομεί διαφορετικά τη συνολική εικόνα ούτε των μικρότερων ούτε των μεγαλύτερων ρευμάτων. Συνεπώς, ο χάρτης της macro public opinion επιδεικνύει αξιοσημείωτη συνέχεια κατά την περίοδο 2016-2024.

Τα τρία ισχυρότερα ρεύματα, η σοσιαλδημοκρατία (20,5%, έναντι 19,7% το 2016), ο φιλελευθερισμός (19,3%, έναντι 17,9% το 2016), ο σοσιαλισμός (13,8%, έναντι 12,7%) εμφανίζονται ελαφρά ενισχυμένα, όχι μόνο σε σύγκριση με την έρευνα του 2016, αλλά και σε σύγκριση με την απήχηση που έχουν καταγράψει στο σύνολο των ερευνών της διαNEOσις. Το 2024 εμφανίζουν, και τα τρία, τα υψηλότερα ποσοστά της περιόδου 2016-2024 και, άρα, τη μεγαλύτερη αθροιστική επιρροή (2024: 53,6%, 2022: 45,1%, 2019: 48,7%, 2018: 43,6%, 2016: 50,3%).

Είναι αξιοσημείωτες οι διακυμάνσεις επιρροής του ιδεολογικού χαρακτηρισμού «σοσιαλδημοκρατία» (παράδειγμα: 20,5% σήμερα αλλά μόνο 13,4% το 2018 και 14,1% το 2022), και εντυπωσιακή η διαχρονική σταθερότητα της απήχησης των όρων «φιλελευθερισμός» και «σοσιαλισμός». Σε κάθε περίπτωση, τα ευρήματα του 2024 αποτυπώνουν την περαιτέρω ενδυνάμωση των ισχυρών ρευμάτων. Επίσης, καταγράφουν, στη μάχη για την πρωτοκαθεδρία των δύο πιο ισχυρών, την απόκτηση μικρού προβαδίσματος της σοσιαλδημοκρατίας σε σύγκριση με τον φιλελευθερισμό, ενώ τη θέση του σταθερού τρίτου την κατέχει συστηματικά ο σοσιαλισμός.

Ακολουθούν ο νεοφιλελευθερισμός (8,7% το 2024 έναντι 9,6% το 2016), η οικολογία (6,7%, έναντι 8,1% το 2016), ο συντηρητισμός (6,2%, έναντι 5,6% το 2016), ο εθνικισμός με μεγάλη υποχώρηση (4,9%, έναντι 8,3% το 2016 και 9,8% το 2018) και ο κομμουνισμός (4,1%, έναντι 5,6% το 2016).

Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι όροι με περισσότερο «αντισυστημικό» περιεχόμενο ή «αντισυστημικές» συνδηλώσεις –όπως ο εθνικισμός (ο οποίος εμφανίζει σημαντικότερες απώλειες ήδη από το 2019) και ο κομμουνισμός, όρος με μικρές αυξομειώσεις στα ποσοστά του στο πλαίσιο συνολικής, ελαφρώς πτωτικής, σταθερότητας (σε σχέση με την έρευνα του 2016)– βρίσκονται χαμηλά στις «ταυτοτικές» επιλογές της κοινής γνώμης. Η παραμονή σε μια χαμηλή ζώνη επιρροής των δύο λιγότερο «συναινετικών» ιδεολογικών ρευμάτων, σε συνάρτηση με τη μικρή ενίσχυση των δύο περισσότερο «συναινετικών» (σοσιαλδημοκρατία, φιλελευθερισμός), χρήζει υπογράμμισης.

Εντυπωσιάζει η υποχώρηση της οικολογίας, η οποία βρέθηκε στο υψηλότερο σημείο της το 2019 (11,8%), σε μια περίοδο σημαντικής ενίσχυσης της οικολογικής ευαισθησίας σε πολλές χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου.⁵ Με 6,7%, η οικολογία καταγράφει το 2024 το χαμηλότερο όλων των ετών του «Τι πιστεύουν οι Έλληνες». Η ερμηνεία της εξασθένισης δεν μπορεί προφανώς να προκύψει από τα δεδομένα της έρευνας. Υποθέτουμε ότι η σταδιακή συνειδητοποίηση των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων των πολιτικών αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής επηρεάζει αρνητικά τη δημοτικότητα της οικολογίας. Προπάντων, όμως, θεωρούμε ότι η μετά τη χρεοκοπία, η δραματική κατάσταση των κοινωνικών δεικτών στην Ελλάδα (η χώρα μας εμφανίζεται να είναι η φτωχότερη της Ευρωζώνης) πιθανότατα απομακρύνει τον πληθυσμό από την προτεραιότητα στις οικολογικές ευαισθησίες και τον ωθεί στην υιοθέτηση περισσότερο «υλιστικών» (Ronald Inglehart) πολιτικών-αξιακών επιλογών.

Μεγάλη εικόνα 2: το ιδεολογικό κέντρο βάρους κλίνει προς την κεντροαριστερά/αριστερά

Ο Πίνακας 2 κατατάσσει τους προηγούμενους αριθμούς σύμφωνα με τη διαίρεση δεξιά-αριστερά, σύμφωνα, συνεπώς, με μία «διπολική» λογική. Η συνολική εικόνα που προκύπτει είναι αυτή μιας πολιτικής κουλτούρας περισσότερο προσανατολισμένης στις ιδέες και την παράδοση της κεντροαριστεράς και αριστεράς. Μόνο στην έρευνα του 2018 καταγράφεται ισχυρή υπεροχή των ιδεολογικών χαρακτηρισμών που εντάσσονται στην παράδοση της ευρείας δεξιάς (46,3%, έναντι 38,4% για την ευρεία κεντροαριστερά/

⁵ Το 2019 φαίνεται να αποτελεί έτος-σταθμό στην εδραίωση του θέματος της κλιματικής αλλαγής στην πολιτική ατζέντα, καθώς «αναδεικνύεται ως ένα από τα κυρίαρχα θέματα του δημόσιου διαλόγου σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες» (Γεροκώστα, Ε. (2021). Αντιμέτωποι με την κλιματική αλλαγή Το περιβαλλοντικό ζήτημα ως πεδίο κομματικού ανταγωνισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Διπλωματική εργασία, ΠΜΣ Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο).

αριστερά), ενώ σε αυτήν του 2022 το προβάδισμά της είναι οριακό. Αυτή η διαχρονική –κατά ευρεία ιδεολογική παράταξη– κατανομή της ισχύος συνάδει με τη βαριά εκλογική τάση της μεταπολιτευτικής περιόδου. Στο μεγαλύτερο διάστημα της μεταπολίτευσης (με την εξαίρεση των βουλευτικών εκλογών του 1974, εν μέρει του 1977 και, βέβαια, του 2023) η κατανομή της ψήφου (αθροιστικό σύνολο δεξιών ψήφων versus σύνολο μη-δεξιών) υπήρξε δυσμενής για τις δεξιές πολιτικές δυνάμεις.

Πίνακας 2. Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγατε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (% κατάταξη ανά ευρεία «παράταξη»)

	Φεβρουάριος 2024	Φεβρουάριος 2022	Δεκέμβριος 2019	Ιανουάριος 2018	Δεκέμβριος 2016
Σοσιαλδημοκρατία	20,5	14,1	17,7	13,4	19,7
Σοσιαλισμός	13,8	12,1	11,8	11,2	12,7
Οικολογία	6,7	7,5	11,8	9,6	8,1
Κομμουνισμός	4,1	3,3	4,4	4,2	5,6
Άθροισμα κεντροαριστερών/αριστερών προτιμήσεων	45,1	37	45,7	38,4	46,1
Φιλελευθερισμός	19,3	18,9	19,2	19	17,9
Νεοφιλελευθερισμός	8,7	6,7	4,8	8,2	9,6
Συντηρητισμός	6,2	6,3	8	9,3	5,6
Εθνικισμός	4,9	5,7	7,6	9,8	8,3
Άθροισμα κεντροδεξιών/δεξιών προτιμήσεων	39,1	37,6	39,6	46,3	41,3

Εντούτοις, η παρατήρηση των ιδεολογικών τάσεων στη βάση αυτού του τύπου ομαδοποίησης των προτιμήσεων τροποποιεί την εικόνα συνολικής σταθερότητας, εισάγοντας «μακρο-αστάθεια» στη γενική τάση «μακρο-σταθερότητας». Ο περιγραφικός μηχανισμός που τεκμηριώνει τα σκαμπανεβάσματα είναι μάλλον απλός: σε περίπτωση σημαντικής πτώσης ή ανόδου της ευρείας κεντροδεξιάς/δεξιάς ή της ευρείας κεντροαριστεράς/αριστεράς, οι περισσότερες των τεσσάρων επιμέρους ιδεολογικών συνιστωσών που συνθέτουν κάθε «μπλοκ», χάνουν ή κερδίζουν έδαφος ταυτόχρονα. Έτσι, ενώ οι μεταβολές είναι μικρές, μοιάζει να παράγουν «μεγάλο» αποτέλεσμα. Συνεπώς, η εικόνα αστάθειας που προκύπτει από τα δεδομένα του Πίνακα 2 είναι, παρότι πραγματική, σε μεγάλο βαθμό ψευδής. Τα ανωτέρω παραπέμπουν εν μέρει, αλλά μόνον εν μέρει, σε κίνηση εκκρεμούς. Επιβάλλεται περαιτέρω μελέτη για την κατανόηση του ατελούς αυτού ιδεολογικού εκκρεμούς και των πιθανών παραγόντων που το επηρεάζουν.

Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι το 2024 το σύνολο των ιδεολογικών προτιμήσεων που εντάσσονται στην ευρεία κεντροαριστερά/αριστερά υπερέχει σημαντικά εκείνων που εντάσσονται στην κεντροδεξιά/δεξιά (45,1%, έναντι 39,1% αντιστοίχως). Αυτή η κατανομή ιδεολογικής επιρροής δεν συνάδει ούτε διαισθητικά ούτε αριθμητικά με την κυριαρχία των κομμάτων του κεντροδεξιού και δεξιού φάσματος, όπως αυτή προέκυψε από τις δύο

βουλευτικές αναμετρήσεις του 2023. Το ιδεολογικό κέντρο βάρους της ελληνικής κοινωνίας εξακολουθεί να κλίνει προς την ευρύτερη κεντροαριστερά/αριστερά, ένα περίπου έτος μετά το εξόχως αρνητικό εκλογικό αποτέλεσμα για αυτή την τελευταία.

Το εύρημα είναι σημαντικό. Είναι δε ενδεικτικό της ανθεκτικότητας και της ισχύος των ιδεολογικών επιλογών ή ταυτοτήτων που ανήκουν στην ευρεία κεντροαριστερά/αριστερά. Αυτή η τελευταία παραμένει ιδεολογικά ισχυρή, παρότι οι κομματικοί φορείς που την εκπροσωπούν εμφανίζονται, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, εξασθενημένοι.

Ένας άλλος τύπος μέτρησης (δεν περιλαμβάνεται στους πίνακες), ο οποίος γνωρίζουμε ότι είναι πιο ευαίσθητος στα πάνω και τα κάτω του κομματικού ανταγωνισμού, μετριάζει τη βαρύτητα της προηγούμενης διαπίστωσης. Με κριτήριο την πολιτική αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων στον άξονα αριστερά-δεξιά, το αθροιστικό σκορ της αριστεράς στις τρεις αριστερές θέσεις του άξονα (άκρα αριστερά + αριστερά + κεντροαριστερά) ήταν 31,4% το 2024, έναντι 29,7% το 2016. Αντιστοίχως, το αθροιστικό ποσοστό της δεξιάς στις τρεις δεξιές θέσεις του άξονα (άκρα δεξιά + δεξιά + κεντροδεξιά) είναι 32,3%, έναντι 25,7% το 2016.⁶ Συνεπώς, η δεξιά ως σύνολο προηγείται ελαφρά το 2024 της αριστεράς. Προπάντων, όμως, έχει βελτιώσει σημαντικά την επιρροή της, όπως αποτυπώνεται στον δείκτη πολιτικής-ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης των πολιτών, σε σχέση με το 2016. Ιδεολογική μετατόπιση έχει συνεπώς υπάρξει. Η δε μέτρηση με κριτήριο την πολιτική-ιδεολογική αυτοτοποθέτηση είναι περισσότερο συμβατή με τις εκλογικές τάσεις της περιόδου. Έχει όμως μικρότερη αξία για την κατανόηση των ιδεολογικών τάσεων στη μέση και μακρά διάρκεια. Η επιλογή «ιδεολογικών κατηγοριών», όπως αυτές του φιλελευθερισμού, του σοσιαλισμού κλπ., αποτυπώνουν καλύτερα τις βαριές τάσεις (*tendances lourdes*) σε μια κοινωνία.

Τα προηγούμενα είναι απόδειξη του ότι οι ιδεολογικές ταυτότητες, η αυτοτοποθέτηση στον άξονα αριστερά-δεξιά και η ψήφος δεν ταυτίζονται. Ο κάθε τύπος «μέτρησης» πρέπει να αξιολογείται σύμφωνα με τις δικές του αρχές. Σε ό,τι όμως αφορά τις ιδεολογικές ταυτότητες, κατεξοχήν αντικείμενο του παρόντος κειμένου, η σταθερότητα είναι η κυρίαρχη τάση και, στο εσωτερικό της, η υπεροχή –με αξιοσημείωτες διακυμάνσεις– των ταυτοτήτων που συνδέονται με την ευρεία αριστερά/κεντροαριστερά.

⁶ Τα δεδομένα προέρχονται από διαχρονικές έρευνες της διαNEΟσις.

Οι ιδεολογικοί όροι-ταυτότητες

Οι «ιδεολογικοί χαρακτηρισμοί» που χρησιμοποιούνται στις έρευνες της διαΝΕΟσις περιγράφουν δομημένα ιδεολογικο-πολιτικά ρεύματα. Η δε αντιπαράθεση γύρω από αυτά έχει συχνά κυριαρχήσει στην ατζέντα του δημόσιου διαλόγου στη χώρα μας. Η σημασιοδότηση των «ιδεολογικών χαρακτηρισμών», όπως θα την επιχειρήσουμε εδώ, δεν είναι θεωρητική ή φιλοσοφική. Ούτε λαμβάνει υπόψη τις θέσεις των κομμάτων για τα υπό εξέταση ιδεολογικο-πολιτικά ρεύματα. Η σημασιοδότηση είναι εμπειρική. Συνδέει τις ιδεολογικές επιλογές των ερωτώμενων με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά και την αυτοτοποθέτησή τους στον νοτιό άξονα δεξιάς-αριστεράς.

Υπό την έννοια αυτή, η σημασιοδότηση είναι μερική, αποσπασματική. Μόνο η μελέτη του συνόλου του ερωτηματολογίου και, άρα, των απαντήσεων που δίνουν οι διάφορες «ιδεολογικές ομάδες» (σοσιαλδημοκράτες, φιλελεύθεροι κλπ.) στο σύνολο των ερωτήσεων, θα επέτρεπε την «πλήρη» νοηματοδότηση των ιδεολογικών όρων που εξετάζουμε. Ωστόσο, μια τέτοια μελέτη υπερβαίνει τους στόχους του παρόντος σχολιασμού.

Οι σοσιαλισμοί: σημασιοδότηση

Σοσιαλδημοκρατία: Ο όρος «σοσιαλδημοκρατία» εκπλήσσει. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει η σοσιαλδημοκρατική παράδοση που συναντάται σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Έτσι, η επιλογή του ιδεολογικού χαρακτηρισμού «σοσιαλδημοκρατία» από το 20,5% του πληθυσμού και το, έστω, μικρό προβάδισμα που του αποδίδουν οι ερωτώμενοι, σε σύγκριση με ιδεολογικές ταυτότητες με πολύ πιο ισχυρή κομματική παράδοση πίσω τους, όπως ο φιλελευθερισμός (2024: 19,3%) και ο σοσιαλισμός (2024:13,8%), αποτελεί *ipso facto* αξιοσημείωτο γεγονός. Βέβαια, το προβάδισμα δε συνεπάγεται «θέση υπεροχής» στο εσωτερικό του ιδεολογικού χάρτη. Είναι μικρό και, επιπλέον, ασταθές,⁷ καθώς η επιλογή «σοσιαλδημοκρατία» είναι αυτή που

⁷ Σε αντίστοιχο ερώτημα έρευνας του 2023 (Ινστιτούτο ETEPON/aboutpeople) που αφορούσε τη γενική ιδεολογική τοποθέτηση των πολιτών, η σοσιαλδημοκρατία (18,2%) υστερούσε λίγο απέναντι στον φιλελευθερισμό-δημοκρατικό κέντρο (19,7%). Η έρευνα είχε ελαφρώς διαφορετικό wording. Είναι, δε, γνωστό ότι ελάχιστες αλλαγές στην εκφώνηση μιας ερώτησης συχνά επιφέρουν μεγάλες αλλαγές στα αποτελέσματα. Η τάση, ωστόσο, σε ό,τι αφορά την επιρροή της ιδεολογικής ταυτότητας «σοσιαλδημοκρατία» είναι συγκλίνουσα με την έρευνα της διαΝΕΟσις. Βλ. Μοσχονάς, Γ. και Ιωαννίδης, Π. (2023). *Η ακτινογραφία της ψήφου: Ιδεολογίες, αξίες, τοποθετήσεις*. Ινστιτούτο ETEPON. Διαθέσιμο στο: <https://eteron.org/aktinografia-ton-psifoforon>.

εμφανίζει –σε σύγκριση με τον «φιλελευθερισμό» και τον «σοσιαλισμό»– τις μεγαλύτερες διαχρονικές μεταβολές στην επιρροή της (βλ. Πίνακα 1). Η «σοσιαλδημοκρατία» μόνο το 2024 και το 2016 καταλαμβάνει την πρώτη θέση. Ωστόσο, και ανεξαρτήτως θέσης, η ισχυρή καθιέρωσή της στον ιδεολογικό χάρτη αποτελεί καθρέφτη των βαθύτερων ιδεολογικών μετεξελίξεων της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα των αλλαγών στο κεντροαριστερό και κεντρώο τμήμα του ιδεολογικο-πολιτικού φάσματος.

Εύλογα, η σοσιαλδημοκρατία έχει τη μεγαλύτερη απήκηση στις κεντροαριστερές (43,4%) και κεντρώες (31,1%) θέσεις του άξονα αριστεράς-δεξιάς και χαμηλή αλλά αξιοσημείωτη διείσδυση στις κεντροδεξιές (16,2%). Υποεκπροσωπείται στις αριστερές θέσεις (αριστερά/άκρα αριστερά: 12,2%) και, ακόμη περισσότερο, στις δεξιές θέσεις του άξονα (δεξιά/άκρα δεξιά: 5,2%).

Είναι ενδιαφέρον ότι η σοσιαλδημοκρατία (20,5%) υπερεκπροσωπείται ως ταυτότητα αναφοράς στους απασχολούμενους στον δημόσιο τομέα (27,2%, έναντι 20,3% μεταξύ των ιδιωτικών υπαλλήλων), στην «ανώτερη/μεσαία ανώτερη τάξη» (24,1%) και στους ερωτώμενους με υψηλό εισόδημα (3.000 ευρώ και άνω: 25,6%). Επίσης, είναι ισχυρή στις μεγαλύτερες ηλικίες (55-64 ετών: 24,8%, συνταξιούχοι: 23,4%). Έχει, δε, επιρροή κοντά στον εθνικό μέσο όρο μεταξύ των ελεύθερων επαγγελματιών (επιστήμονες/ελεύθεροι επαγγελματίες*: 19,4%, ελεύθεροι επαγγελματίες/τεχνίτες*: 21,5%).⁸ Είναι αξιοσημείωτο, εντούτοις, ότι υποεκπροσωπείται ελαφρά στους επιχειρηματίες (17,3%).

Επιπροσθέτως, εμφανίζει χαμηλή διείσδυση στις λιγότερο εύπορες ομάδες (σε όσους δηλώνουν ότι δεν τα βγάζουν πέρα οικονομικά: 12,2%, εισόδημα έως και 500 ευρώ*: 16,9% και 501-1.000€ τον μήνα: 17,3%), αλλά και μεταξύ των ανέργων (15,7%). Με κριτήριο την εκπαίδευση, επιλέγεται ως ταυτότητα αναφοράς από το 21,1% των απόφοιτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 27,3% των εχόντων μεταπτυχιακές/διδακτορικές σπουδές, ενώ υστερεί στις λιγότερο «μορφωμένες» ομάδες του πληθυσμού.

Τα χαρακτηριστικά αυτά προσδίδουν στη «σοσιαλδημοκρατία» ένα mainstream περιεχόμενο.⁹ Συνολικά, ο όρος, χωρίς βαθιές ρίζες στο ελληνικό κομματικό σύστημα, έχει το πολιτικο-ιδεολογικό κέντρο βάρους του στην κεντροαριστερά και στο κέντρο, και το κοινωνικο-οικονομικό στις μεσαίες τάξεις (κυρίως στα μεσαία μισθωτά στρώματα) και στις, κατά δήλωση, ανώτερες/μεσαίες ανώτερες τάξεις. Χαρακτηρίζεται από πολυσυλλεκτικότητα και φαίνεται, με κριτήριο το προφίλ των ομάδων που εκπροσωπούνται από

⁸ Το σημείο * υποδεικνύει ότι το μέγεθος του δείγματος είναι ανεπαρκές και οι αριθμοί έχουν απλώς ενδεικτικό χαρακτήρα.

⁹ Αντίστοιχη είναι η κοινωνιολογική-ιδεολογική εικόνα για τον όρο «σοσιαλδημοκρατία» της έρευνας του ΕΤΕΡΟΝ/aboutpeople του 2022. Για τη σχετική Έκθεση, βλ. Μοσχονάς, Γ. (2022). *Μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κράτους, Η αμφίρροπη ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας*. Ινστιτούτο ΕΤΕΡΟΝ. Διαθέσιμο στο: <https://eteron.org/metaxy-neofilelytherismoy-kai-kratoys-i-amfiropi-taytotita-tis-ellinikis-koinonias/>.

αυτόν, να αποτελεί την κεντρική έκφραση μιας μετριοπαθούς, μορφωμένης και εν μέρει –αλλά μόνον εν μέρει– «αστικής» αριστεράς. Μοιάζει λίγο με ελληνική εκδοχή της «Brahmin Left» («βραχμανική αριστερά») του Τομά Πικετί.¹⁰

Σοσιαλισμός: Ο σοσιαλισμός (2024: 13,8%) αποτελεί το σταθερά τρίτο σε ισχύ ρεύμα, μετά τη σοσιαλδημοκρατία (πρώτη) και τον φιλελευθερισμό (δεύτερος), στις ιδεολογικές προτιμήσεις των Ελλήνων. Η εικόνα του διαφέρει σημαντικά από την εικόνα της «σοσιαλδημοκρατίας», παρότι οι δύο ταυτότητες, ιστορικά συγγενείς, επικοινωνούν μεταξύ τους.

Ο όρος έχει τη μεγαλύτερη απήχηση στην αριστερά (ακροαριστερές/αριστερές θέσεις: 32,6%), στην κεντροαριστερά (28,8%) και στο κέντρο (13%). Αντίθετα, έχει πολύ μικρή στην κεντροδεξιά (2,8%) και στη δεξιά (δεξιές/ακροδεξιές θέσεις του άξονα: 1,7%).

Ταιριάζει, δε, ως ιδεολογία περισσότερο στις μεσαίες ηλικίες (40-54 ετών: 15,2%) και λιγότερο στις νεότερες (17-24 ετών*: 12,7%). Υπερεκπροσωπείται ελαφρά στους ιδιωτικούς υπαλλήλους (15,5%, έναντι 13,8% στον δημόσιο τομέα), στους επιχειρηματίες (14%), στο εσωτερικό της κατώτερης μεσαίας τάξης (15,6%) και των ανέργων (20,4%), και στις ομάδες συνολικού μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος 1.501- 2.000 ευρώ (17,2%) και 501-1.000 ευρώ (15,3%). Είναι ενδιαφέρον ότι όσες και όσοι δηλώνουν ότι «τα βγάζω πέρα αλλά με μεγάλες δυσκολίες» (15,9%), «τα βγάζω πέρα, αλλά δεν μπορώ να αποταμιεύσω» (15,4%) και «δεν τα βγάζω πέρα» (14,2%) επιλέγουν τον όρο «σοσιαλισμός» σε ποσοστά μεγαλύτερα από τον εθνικό μέσο όρο.

Αντίθετα, οι επιστήμονες/ελεύθεροι επαγγελματίες (4,5%*), οι ανήκοντες στην υψηλότερη εισοδηματική ομάδα (3.000 ευρώ και άνω: 8,8%), οι δηλούντες «σχετικά άνετοι οικονομικά» (7,9%) και οι αυτοτοποθετούμενοι στην ανώτερη/μεσαία ανώτερη τάξη (8,1%) δεν έλκονται ιδιαίτερα από τον σοσιαλισμό.

Ο «σοσιαλισμός», ο οποίος έχει ισχυρή ιστορική σχέση με το ΠΑΣΟΚ αλλά και με την κομμουνιστική και κομμουνιστογενή αριστερά, είναι μια ταυτότητα που στον παρόντα χρόνο εκπροσωπεί ερωτώμενους που τοποθετούνται περισσότερο στο αριστερό-κεντροαριστερό παρά στο κεντροαριστερό-κεντρώο τμήμα του πολιτικού συνεχούς. Συνεπώς, το ιδεολογικό κέντρο βάρους του είναι εναργώς πιο αριστερό από εκείνο της «σοσιαλδημοκρατίας». Το δε κοινωνιολογικό κέντρο βάρους του είναι εστιασμένο στις μεσαίες και λαϊκές τάξεις, χαρακτηριστικό που τον διαφοροποιεί σημαντικά από το πιο «αστικό» προφίλ της σοσιαλδημοκρατικής ταυτότητας.

¹⁰ Piketty, T. (2021). Gauche brahmane contre Droite marchande: Hausse des inégalités et transformation des clivages politiques en France, aux États-Unis et au Royaume-Uni, 1948-2020. In: A. Gethin et al. *Clivages Politiques et inégalités sociales. Une étude de 50 démocraties (1948-2020)*. Paris: Seuil/Gallimard.

Ο «σοσιαλισμός», ταυτόχρονα αντι-mainstream και mainstream, εκπροσωπεί ως σύνολο μια ιδεολογική επιλογή σύνθετη και πολιτικά πιο «αντιφατική» από τον όρο «σοσιαλδημοκρατία». Οι δύο όροι, παρά την ιστορικά στενή σχέση (πνευματική, θεωρητική, πολιτική) που τους συνδέει, περιγράφουν δύο διαφορετικές συνιστώσες του σύγχρονου ελληνικού «προοδευτισμού» (progressivism), συνιστώσες συμπληρωματικές και, μέσω της διαφορετικότητάς τους, οιονεί ανταγωνιστικές. Το ίδιο ισχύει και για τα αντίπαλα στους «σοσιαλισμούς» ρεύματα: τον φιλελευθερισμό και τον νέο φιλελευθερισμό.

Οι φιλελευθερισμοί

Φιλελευθερισμός: Ο φιλελευθερισμός (2024: 19,3%), το δεύτερο σε ιδεολογική ισχύ μετά τη σοσιαλδημοκρατία ρεύμα, έχει τη μεγαλύτερη επιρροή στις κεντροδεξιές (37,6%) και δεξιές/ακροδεξιές (33,1%) θέσεις του πολιτικο-ιδεολογικού φάσματος. Παραδόξως, στο κέντρο, με 19,9% (ελαφρώς υψηλότερο από το εθνικό ποσοστό του), δεν έχει την επιρροή που συμβατικά θα ανέμενε κανείς, με κριτήριο την ισχυρή παράδοση κομματικού φιλελευθερισμού στην Ελλάδα (στην κεντροαριστερά το ποσοστό του βρίσκεται στο 11,2%).

Η απήκυσή του είναι σχετικά υψηλή στη μεσαία τάξη (22,9%), στους ελεύθερους επαγγελματίες (ελ. επαγγελματίες/τεχνίτες*: 22,5%, ελ. επαγγελματίες/επιστήμονες*: 25,6%), στην ανώτερη εισοδηματική τάξη (πάνω από 3.000 ευρώ τον μήνα: 28,6%), στην ομάδα των «σχετικά άνετων οικονομικά» (27,5%), στις μεγαλύτερες ηλικίες (65+ ετών: 23,3%, συνταξιούχοι: 21%) αλλά και σε όσους ασχολούνται με τα οικιακά (28,3%). Οι επιχειρηματίες, εντούτοις, δεν αποτελούν ιδιαίτερα ισχυρό πυλώνα στη συγκρότηση της συνολικής επιρροής του (17,2%).

Υποεκπροσωπείται σημαντικά στα χαμηλότερα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα (συνολικό οικογενειακό εισόδημα 501-1.000 ευρώ τον μήνα: 13,8%, μεσαία κατώτερη τάξη: 13%, όσοι τα βγάζουν πέρα με μεγάλη δυσκολία: 11,9%, άνεργοι: 12%) αλλά και μεταξύ των απασχολουμένων στον δημόσιο τομέα (15,2%). Υστερεί στους αποφοίτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (14,4%), ενώ έχει ισχυρή απήκηση στους φοιτητές* (22%). Η ταύτιση με τον «φιλελευθερισμό» προέρχεται κυρίως από τις κεντροδεξιές και δεξιές θέσεις του άξονα, από τους «μεσαίους» των ελεύθερων επαγγελματιών και από εύπορες κοινωνικές ομάδες. Γενικά, η ταυτότητα «φιλελευθερισμός», με κριτήριο το ιδεολογικό και δημογραφικό προφίλ των ομάδων που την επιλέγουν, είναι σε μεγάλο βαθμό πολυσυλλεκτική.

Ο όρος, παρά την ιστορική σύνδεσή του με την προδικτατορική παράδοση του φιλελεύθερου κέντρου, παρά την πολλαπλή, συχνά «εκτατική» και, άρα, λιγότερο αυστηρή, χρήση του –σε σύγκριση με τη χρήση άλλων εννοιών (όπως «νεοφιλελευθερισμός», «κομμουνισμός» κλπ.)– ανήκει πλέον, όχι

όμως αποκλειστικά, στο πολιτικό λεξιλόγιο της ευρείας κεντροδεξιάς-δεξιάς. Το εύρημα είναι σημαντικό. Συγκλίνει δε πλήρως με ευρήματα αντίστοιχης έρευνας του 2022.¹¹

Το εμπειρικό περιεχόμενο του όρου, όπως συνάγεται με κριτήριο τις ομάδες που κρίνουν ότι τους «ταιριάζει» ιδεολογικά, αποτελεί πειστική μαρτυρία των ιδεολογικών μετασχηματισμών της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα των αλλαγών στο κεντροδεξιό τμήμα του ιδεολογικο-πολιτικού φάσματος. Αυτές οι αλλαγές δίνουν νέο, ζωντανό, διαφορετικό από το παρελθόν, περιεχόμενο στον όρο «φιλελευθερισμός». Κάτι που, όπως ήδη αναφέρθηκε, πιθανότατα έχει επίσης συμβεί εν μέρει με το περιεχόμενο, προπάντων όμως με το εύρος της αποδοχής του όρου «σοσιαλδημοκρατία», εύρος που αντανακλά βαθύτερες αλλαγές στο κεντροαριστερό τμήμα του πολιτικού συνεχούς.

Νεοφιλελευθερισμός: Κοντινά μοτίβα με τον φιλελευθερισμό ακολουθεί ο νεοφιλελευθερισμός (επιλέγεται από το 8,7% του δείγματος, κατώτερο από το 9,6% του 2015, εντούτοις το 8,7% συνιστά το δεύτερο καλύτερο ποσοστό του στο σύνολο των ερευνών της διαNEΟσις). Πολύ ισχυρός στους αυτοτοποθετούμενους στην κεντροδεξιά (19,5%) και ισχυρός στη δεξιά/άκρα δεξιά (12,7%) αλλά και στο κέντρο (9,2%), χαρακτηρίζεται από περιθωριακή διείσδυση στα αριστερά του κέντρου του πολιτικού άξονα (κεντροαριστερά: 2%, αριστερά/άκρα αριστερά: 1,9%).

Η απήκυσή του είναι ιδιαίτερα υψηλή, σχεδόν υπερδιπλάσια του εθνικού μέσου όρου, στους επιχειρηματίες (16,1%), υψηλή στους ελεύθερους επαγγελματίες/επιστήμονες* (12,2%), στις ανώτερες εισοδηματικά κοινωνικές ομάδες (πάνω από 3.000 ευρώ: 12,1%), στην ανώτερη/μεσαία ανώτερη τάξη (12,8%), στους έχοντες «σχετική οικονομική άνεση» (12%), αλλά και στο τμήμα του πληθυσμού που ασχολείται με τα οικιακά (14,1%). Αντιθέτως, στο εσωτερικό των οικονομικά ασθενέστερων ομάδων ο νεοφιλελευθερισμός, ως επιλογή ιδεολογικής ταυτότητας, είναι είτε περιθωριακός είτε με περιορισμένη επιρροή (ενδεικτικά: εισόδημα κάτω των 500 ευρώ*: 4%, άνεργοι: 2,6%, εισόδημα 501-1.000 ευρώ: 5,8%).

Η ισχύς του νεοφιλελευθερισμού είναι μεγαλύτερη σε οικονομικά ενεργές ηλικίες (40-54: 11,9%, 55-64: 9,9%), και, παρότι περίπου ισομερώς κατανομημένη στις βαθμίδες της εκπαίδευσης, συγκεντρώνεται περισσότερο στους αποφοίτους της πρωτοβάθμιας* (9%) και στους έχοντες μεταπτυχιακές/διδακτορικές σπουδές (12,9%).

¹¹ Οι δύο έρευνες συγκλίνουν, παρότι η στόχευση και η εκφώνηση της σχετικής ερώτησης διαφέρουν. Βλ. Μοσχονάς, Γ. (2022). *Μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κράτους, Η αμφίρροπη ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας*. Ινστιτούτο ΕΤΕΡΟΝ. Διαθέσιμο στο: <https://eteron.org/metaxy-neofilelytherismoy-kai-kratoys-i-amfirropi-taytotita-tis-ellinikis-koinonias/>.

Ο «νεοφιλελευθερισμός», όρος που έχει γίνει αντικείμενο μεγάλων συγκρούσεων και φέρει ισχυρό αρνητικό φορτίο, είναι πολύ πιο πολωτικός από τον φιλελευθερισμό, με λιγότερη οριζόντια επιρροή τόσο ιδεολογική, όσο και κοινωνική-ταξική. Χωρίς την ιδεολογική διείσδυση, τη διαταξικότητα και το εύρος απήχησης του τελευταίου, ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί τη δεύτερη σημαντικότερη «ταυτότητα αναφοράς» για τους πολίτες που αυτοτοποθετούνται στο δεξιό τμήμα του άξονα αριστερά-δεξιά. Έτσι, «φιλελευθερισμός» και «νεοφιλελευθερισμός», έννοιες ιδεολογικά συγγενείς αλλά με ιδιαίτερα διαφορετικές διαδρομές στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, συγκροτούν από κοινού τις κύριες αναφορές¹² της ευρύτερης ιδεολογικής περιοχής που εκτείνεται στα δεξιά του κέντρου.

---

¹² Ο συντηρητισμός και ο εθνικισμός δεν αναλύονται στο παρόν κείμενο.

Ιδεολογικές ταυτότητες και εκλογικά σώματα

Με κριτήριο τις επιλογές «ταυτότητας» των εκλογέων, το ιδεολογικό προφίλ του εκλογικού σώματος της ΝΔ είναι πολυσυλλεκτικό.¹³ Στους εκλογείς της ταιριάζουν περισσότερο οι ιδεολογικοί χαρακτηρισμοί «φιλελευθερισμός» (38,4%), «νεοφιλελευθερισμός» (17,3%) και «σοσιαλδημοκρατία» (15,6%), ενώ η επιλογή του «συντηρητισμού» (10,6%), παρότι υψηλότερη από τον εθνικό μέσο όρο, κρίνεται περιορισμένη. Αξιοπρόσεκτη είναι η χαμηλή ταύτιση με τον «εθνικισμό» (3,4%). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έλξη που ασκούν στο εκλογικό της σώμα ιδεολογικές «ταυτότητες» με περισσότερο αριστερό πρόσημο (σοσιαλδημοκρατία: 15,6%, οικολογία: 4%, σοσιαλισμός 3% – αθροιστικά 22,6%). Συνολικά, με κύρια εστία, αλλά όχι πλειοψηφική, τον «φιλελευθερισμό», ισχυρούς τον «νεοφιλελευθερισμό» και τη «σοσιαλδημοκρατία» και λιγότερο τον «συντηρητισμό», οι εκλογείς της διαμορφώνουν ένα δεξιό (άθροισμα «δεξιών επιλογών»: 69,7%) –αλλά με μεγάλα ανοίγματα– πολυσυλλεκτικό προφίλ. Πρόκειται, με κριτήριο τη διασπορά των ιδεολογικών επιλογών των εκλογέων, για το πιο πολυσυλλεκτικό προφίλ από τα τέσσερα εκλογικά σώματα του Πίνακα 3.

Πίνακας 3. Ποιος από τους παρακάτω ιδεολογικούς χαρακτηρισμούς θα λέγατε πως σας ταιριάζει περισσότερο; (%)

	Ψήφος 2023					
	Νέα Δημοκρατία	ΣΥΡΙΖΑ ΠΣ	ΠΑΣΟΚ - ΚΙΝΑΛ	ΚΚΕ	Λοιπά Κόμματα	Άκυρο/Λευκό/ Δεν ψήφισα/ ΔΑ
Εθνικισμός	3,4	1,3	0	1,8	17,6	5,3
Συντηρητισμός	10,6	1	4,5	0	11,3	3,4
Νεοφιλελευθερισμός	17,3	0	3,2	3,2	6,8	6,5
Φιλελευθερισμός	38,4	8,6	10,1	1	10,7	12,5
Σοσιαλδημοκρατία	15,6	35,1	51,7	9	6,3	19,4
Οικολογία	4	4,8	2,7	5,7	6,5	12,2
Σοσιαλισμός	3	33,6	23,5	32,6	15,9	8,9
Κομμουνισμός	0	4	0,9	41,6	3,7	0,8
Κανένα από αυτά (αυθ.)	6,5	10,1	3,4	2,6	18,9	27
ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	1,2	1,5	0	2,4	2,2	4

Πηγή: διαΝΕΟσις – Τι πιστεύουν οι Έλληνες 2024. Επιλογή στοιχείων: Γεράσιμος Μοσχονάς.

¹³ Για μια αντίστοιχη αλλά θεματικά ευρύτερη ανάλυση του ιδεολογικού προφίλ των κομματικών εκλογικών σωμάτων, βλ. Μοσχονάς, Γ. και Ιωαννίδης, Π. (2023). *Η ακτινογραφία της ψήφου: Ιδεολογίες, αξίες, τοποθετήσεις*. Ινστιτούτο ΕΤΕΡΟΝ.

Ο ΣΥΡΙΖΑ εκπροσωπεί ένα κλασικού τύπου αριστερό πολυσυλλεκτικό προφίλ. Ωστόσο, οι πυλώνες των ιδεολογικών ταυτοτήτων που δομούν το εκλογικό προφίλ του έχουν μικρότερη διασπορά από την αντίστοιχη της ΝΔ. Με την επιλογή της «σοσιαλδημοκρατίας» (35,1%) και του «σοσιαλισμού» (33,6%) να κυριαρχούν, καμία άλλη «ταυτότητα» δεν υπερβαίνει το 10%. Ο «φιλελευθερισμός» εκπροσωπεί το 8,6% των ιδεολογικών απόψεων του εκλογικού του σώματος.

Είναι αξιοσημείωτο ότι μόνο το 4% των εκλογέων του ΣΥΡΙΖΑ συνδέει την ιδεολογία του με τον κομμουνισμό, παρά την κομμουνιστογενή προέλευση του κόμματος (αντίστοιχα: ΚΚΕ: 41,6%). Επίσης, η εκπροσώπηση της οικολογίας στο εκλογικό του σώμα είναι ιδιαίτερα περιορισμένη (4,8%), παρά τις ιστορικά ισχυρές αναφορές του κόμματος στην περιβαλλοντική θεματική. Έχει μάλιστα υποχωρήσει (-2,9 μονάδες σε σύγκριση με το 2015) σε μεγαλύτερο βαθμό από την υποχώρησή της στο γενικό κοινό.

Με κριτήριο τα προηγούμενα, ο ΣΥΡΙΖΑ διαμορφώνει μια εκλογική φυσιογνωμία πιο συνεκτική από αυτή της ΝΔ και, ταυτόχρονα, λιγότερο «ανοικτή» σε ανταγωνιστικά ρεύματα. Στο εσωτερικό του εκλογικού του σώματος είναι ισχυρή- ισχυρότερη σε σύγκριση με το παρελθόν- η μετριοπαθής συνιστώσα της «σοσιαλδημοκρατίας» (+11,5 μονάδες σε σχέση με το 2016) αλλά και ενισχυμένος ο «σοσιαλισμός» (+6,9 μονάδες). Η τάση αυτή εν μέρει συνδέεται με την ιδεολογική μετεξέλιξή του αλλά και τη σμίκρυνση του εκλογικού σώματος που επέφερε η εκλογική αναμέτρηση του 2023. Η σμίκρυνση πιθανώς οδήγησε στη συγκέντρωση εκλογέων γύρω από τις κεντρικές ταυτότητες ενός κόμματος που βρίσκεται à cheval ανάμεσα στην αριστερά και την κεντροαριστερά.

Ενδιαφέρουσα είναι η ιδεολογική εικόνα του ΠΑΣΟΚ-ΚΙΝΑΛ. Η «σοσιαλδημοκρατία» (51,7%) κυριαρχεί και αποτελεί τον κεντρικό ιδεολογικό πυλώνα του εκλογικού του χώρου, με τον «σοσιαλισμό» (23,5%) να συνιστά, ως είναι αναμενόμενο, τη δεύτερη συνιστώσα. Ο «φιλελευθερισμός» με 10,1% έπεται, επιβεβαιώνοντας ότι ο όρος ανήκει πλέον στο λεξιλόγιο του κόσμου της κεντροδεξιάς/δεξιάς.

Το προφίλ έχει ευρύτητα, με 17,8% των ψηφοφόρων του να εκπροσωπούνται από ταυτότητες περισσότερο συμβατές με το δεξιό τμήμα του πολιτικού φάσματος (συντηρητισμός: 4,5%, νεοφιλελευθερισμός: 3,2% και, φυσικά, φιλελευθερισμός: 10,1%). Ο συνολικός ιδεολογικός προσανατολισμός των εκλογέων είναι ενδιάμεσος μεταξύ των εκλογικών σωμάτων της ΝΔ και του ΣΥΡΙΖΑ, με ισχυρή, ωστόσο, επικέντρωση στις κεντροαριστερές «ταυτότητες».

Η ιδεολογική σύνθεση των εκλογέων του ΚΚΕ, με ισχυρή έμφαση στον κομμουνισμό (41,6%) και στον σοσιαλισμό (32,6%), δίνει την εικόνα μιας ισχυρά αποκρυσταλλωμένης αριστερής εκλογικής φυσιογνωμίας. Είναι ενδιαφέρον ότι 9% των ψηφοφόρων του «ταυτίζεται» με τη σοσιαλδημοκρατία, 3,2% με τον νεοφιλελευθερισμό και ένα καθόλου ασήμαντο 5,7% (το υψηλότερο στη σύνθεση και των τεσσάρων υπό εξέταση εκλογικών σωμάτων) με την οικολογία. Το εκλογικό σώμα του ΚΚΕ διακρίνεται για το εμπειδωμένο αριστερό του προφίλ, προφίλ με «ανοίγματα» σε μη κλασικές –για κομμουνιστικό κόμμα– αλλά αριστερής υφής ιδεολογίες, όπως η κεντροαριστερή σοσιαλδημοκρατία και η οικολογία.

Συμπεράσματα

Η Ελλάδα, κατά την περίοδο 2016-2024, βρέθηκε αντιμέτωπη με ισχυρά γεγονότα, κρίσεις και πολιτικές ανατροπές. Υπό το φως των ανωτέρω, θα περίμενε κανείς σημαντικές αλλαγές στη βασική δομή των ιδεολογικών απόψεων των Ελλήνων πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται από τις κεντρικές ταυτότητες που επιλέγουν.

Εντούτοις, τα διαχρονικά δεδομένα της διαNEΟσις καταγράφουν σταθερότητα. Και, μάλιστα, ισχυρή σταθερότητα. Η δυναμική των ιδεολογικών αστερισμών που δίνουν σχήμα στην ελληνική κοινή γνώμη δεν έχει ουσιωδώς μεταβληθεί. Η τάση εν μέρει εκπλήσσει. Και επιβεβαιώνει τις θεωρίες περί «μακρο-σταθερότητας» της κοινής γνώμης. Αποτελεί μείζον εύρημα του τρίτου μέρους της έρευνας της διαNEΟσις.

Στο πλαίσιο αυτής της μακρο-σταθερότητας αξιολογείται ως σημαντικό, παρά τις διακυμάνσεις που κατεγράφησαν και αναλύθηκαν, και παρά, επίσης, αντίθετες ενδείξεις, το γεγονός ότι το ιδεολογικό κέντρο βάρους της ελληνικής κοινωνίας εξακολουθεί να κλίνει προς την ευρύτερη κεντροαριστερά/αριστερά. Η κατανομή των κεντρικών ιδεολογικών προτιμήσεων και ταυτοτήτων και η κατανομή της ψήφου συνιστούν δύο αυτόνομα φαινόμενα.

Στο παρόν κείμενο, λόγω περιορισμένου χώρου αλλά και για λόγους στατιστικής ασφάλειας, η έμφαση δόθηκε στα τέσσερα ισχυρότερα ιδεολογικά ρεύματα: στους «σοσιαλισμούς» (σοσιαλδημοκρατία και σοσιαλισμός) και στους «φιλελευθερισμούς» (φιλελευθερισμός και νεοφιλελευθερισμός). Ο διϋσμός αυτός ανταποκρίνεται και στις κεντρικές πολιτικές/κομματικές πολώσεις της ελληνικής κοινωνίας.

Ο όρος «σοσιαλδημοκρατία» εκπλήσσει. Έχει το πολιτικο-ιδεολογικό κέντρο βάρους του στην κεντροαριστερά και στο κέντρο, και το κοινωνιολογικό-ταξικό στις ανώτερες/μεσαίες ανώτερες τάξεις αλλά και στα μεσαία μισθωτά στρώματα υψηλής εκπαίδευσης, ιδίως του δημόσιου τομέα. Πρόκειται για ιδεολογικό όρο με mainstream και (σε ένα βαθμό) «αστικό» περιεχόμενο, και σχετικά ευρεία πολυσυλλεκτική απήχηση. Η δομή των δημογραφικών χαρακτηριστικών του θυμίζει, αλλά μόνον εν μέρει, την προαναφερθείσα «βραχμανική αριστερά» του Τομά Πικετί. Η ισχυρή όμως καθιέρωσή του

στον ιδεολογικό χάρτη, παρά την ιστορικά ισχνή κομματική σοσιαλδημοκρατική παράδοση, συνιστά έκφραση βαθύτερων ιδεολογικών μετεξελίξεων στην ελληνική κοινωνία και, ιδιαίτερα, στην ευρύτερη κεντροαριστερά/αριστερά.

Ο σοσιαλισμός είναι το σταθερά τρίτο σε ισχύ ρεύμα, μετά τη σοσιαλδημοκρατία και τον φιλελευθερισμό, στις ιδεολογικές προτιμήσεις των Ελλήνων. Ταυτόχρονα αντι-mainstream και mainstream, με πιο αποφασιστικό αριστερό και λαϊκό κέντρο βάρους από τη σοσιαλδημοκρατία, συγκροτεί τη δεύτερη κεντρική συνιστώσα –συμπληρωματική και οιονεί ανταγωνιστική προς τη «σοσιαλδημοκρατία»– του σύγχρονου ελληνικού «προοδευτισμού».

Η ταυτότητα «φιλελευθερισμός» ανταγωνίζεται σε πολυσυλλεκτικότητα τη «σοσιαλδημοκρατία». Συγκρινόμενη με τους όρους «σοσιαλισμός» και «νεοφιλελευθερισμός», διαθέτει μεγαλύτερο από αυτούς εύρος ιδεολογικής και διαταξικής επιρροής. Ως ιδεολογική ταυτότητα εντάσσεται πλέον, παρά την προδικτατορική κεντρώα-φιλελεύθερη παράδοση του ελληνικού κομματικού συστήματος, στις αναφορές και στο πολιτικό λεξιλόγιο των πολιτών που κυρίως αυτοτοποθετούνται στο κεντροδεξιό και δεξιό τμήμα του άξονα αριστεράς-δεξιάς. Οι κοινωνικές ομάδες που κυρίως την επιλέγουν («μεσαίοι» των ελεύθερων επαγγελματιών, εύπορες κοινωνικές ομάδες) ενισχύουν κοινωνικά το δεξιό, αλλά με πολυσυλλεκτικά ανοίγματα, προφίλ που αντιπροσωπεύει ο όρος. Η νοηματοδότηση του «φιλελευθερισμού» στον σύγχρονο ιδεολογικό χάρτη αποτελεί, όπως και για τον όρο «σοσιαλδημοκρατία», καθρέφτη των βαθύτερων ιδεολογικών μετεξελίξεων της ελληνικής κοινωνίας.

Ο «νεοφιλελευθερισμός» είναι πιο πολωτικός, ιδεολογικά και κοινωνιολογικά, από τον «φιλελευθερισμό». Δεν διαθέτει την ιδεολογική διείσδυση, τη διαταξικότητα και το εύρος επιρροής του τελευταίου. Διαθέτει όμως μεγαλύτερη εσωτερική συνοχή. Η απήχυσή του είναι υψηλή, κυρίως στον επιχειρηματικό κόσμο, στα ελεύθερα επαγγέλματα και στις ανώτερες εισοδηματικά κοινωνικές ομάδες. Αποτελεί τη δεύτερη σημαντικότερη «ταυτότητα αναφοράς» για τους πολίτες που αυτοτοποθετούνται στο κεντροδεξιό/δεξιό τμήμα του άξονα αριστεράς-δεξιάς.

Τα προηγούμενα επέτρεψαν τον σχεδιασμό της ιδεολογικής «ακτινογραφίας» των επιμέρους κομματικών εκλογικών σωμάτων. Η ακτινογραφία παρουσιάζει, εκτιμώ, μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί το εκλογικό σώμα αποτελεί κρίσιμη συνιστώσα της ταυτότητας κάθε κόμματος (party-in-the-electorate). Δεν θα αναφερθώ εδώ, λόγω περιορισμένου χώρου, στην ιδεολογικό-πολιτική φυσιογνωμία των εκλογικών σωμάτων. Παραπέμπω τον αναγνώστη στην παραπάνω ενότητα «ιδεολογικές ταυτότητες και εκλογικά σώματα».

Καταληκτικά, μια σημαντική παρατήρηση. Στην Ελλάδα κυριαρχεί η ιδεολογική-κομματική πόλωση και ο διϋσμός των κεντρικών πολιτικών επιλογών. Εντούτοις, αυτός ο διϋσμός (ή οι διϋσμοί) ανταποκρίνεται μόνον εν μέρει στα ευρήματα που αναλύθηκαν. Η εικόνα που προκύπτει από την έρευνα της διαNEΟσις είναι σύνθετη και μετρίως δικαστική ή πολωτική.

Ας μου επιτραπεί ένα παράδειγμα. Η αθροιστική επιρροή των «φιλελευθερισμών» (φιλελευθερισμός και νεοφιλελευθερισμός) κυμαίνεται σε εθνικό επίπεδο, το 2024, στο 28%. Ωστόσο, μόνο σε τρεις δημογραφικές ομάδες (εξαιρώ τις πολιτικο-ιδεολογικά οριζόμενες ομάδες), στους/στις έχοντες/έχουσες εισοδήματα άνω των 3.000 ευρώ (40,7%), στους «σχετικά άνετους οικονομικά» (39,5%), και στους δηλούντες/ούσες την κατηγορία απασχόλησης «οικιακά» (42,4%), η αθροιστική απήχηση των «φιλελευθερισμών» προσεγγίζει ή υπερβαίνει το 40%. Η επιρροή αυτή, καθώς πρόκειται για ομάδες που έλκονται προνομιακά από τους «φιλελευθερισμούς», είναι, με διεθνή κριτήρια, περιορισμένη.

Αντίστοιχη είναι η τάση της αθροιστικής απήχησης των «σοσιαλισμών» στις «δικές τους» δημογραφικές ομάδες. Με αθροιστικό εθνικό ποσοστό 34,3%, οι «σοσιαλισμοί» υποστηρίζονται από τους έχοντες/έχουσες μεταπτυχιακές/διδακτορικές σπουδές με 44,7%, από την ομάδα των δημοσίων υπαλλήλων με 41% και όσους/ες έχουν εισόδημα 1.501-2.000 ευρώ με 38,9%. Η αθροιστική επιρροή είναι και εδώ μικρή.

Τα ως άνω στοιχεία δείχνουν ότι η κοινωνιολογικού τύπου πόλωση (σύμφωνα με την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το επάγγελμα, το εισόδημα και την κοινωνική τάξη) είναι μικρότερη από την ιδεολογικο-πολιτική (ή κομματική) πόλωση. Οι ιδεολογικές επιλογές των ερωτώμενων, όπως μετρήθηκαν από την έρευνα, είναι πολλαπλές, διακρίνονται από σημαντική διασπορά και συχνά (όχι πάντα) υπερβαίνουν τα εγκατεστημένα πολιτικά στρατόπεδα. Αυτή ακριβώς τη λογική συγκρότησης του «ιδεολογικού» αντανakλά και συμπυκνώνει η μεγαλύτερη ή μικρότερη «πολυσυλλεκτικότητα» των ιδεολογικών ταυτοτήτων. Εξού και η έμφαση σε αυτήν (βλ. ανωτέρω).

Η πολιτικο-ιδεολογική κουλτούρα των Ελλήνων και Ελληνίδων είναι σύνθετη, μικτή, με πολλές αντιφάσεις. Είναι, επίσης, σε μεγάλο βαθμό πραγματιστική. Ο κόσμος των ιδεών –στην περίπτωσή μας: των ιδεολογικών ταυτοτήτων– έχει τη δική του λογική, τις δικές του εσωτερικές εντάσεις, τη δική του αυτονομία και δυναμική. Διαφέρει από τη λογική και τη δυναμική του «κόσμου των κομμάτων».

diaNEOsis

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ